

"העשירוה נא במילים – אבל בסגנונה אל תשלחו יד"

יוסף שלמון וקרן דובנוב

ומחיד (מָקְהָ+יָד) – 'מפית בד לידיים'. הצעה יצירתית במיוחד היא תַּתְּרִיגָה במשמע 'קילוגרם'. היסוד תת"ר הוא הערך המספרי של אותיותיו (400+400+200=1,000); המילה נִגְה פירושה במקרא 'החלק העשרים של שקל' (במדבר ג, מז), ופינס הסב את משמעה ל'גָרם' על פי דמיון הצליל. פינס הגה רעיונות מהפכניים למדיי גם בתחום הדקדוק. בשל ריבוי ההוראות של פועל עומד בבניין התפעל הוא הציע להרחיב את מערכת הבניינים (כנראה בהשראת שרידי הבניינים המתועדים במקרא) וליצור הבחנה בין צורה הדדית לצורה חוזרת, כגון התקורבו (זה לזה) לעומת התקרבו (למישהו או למשהו).²

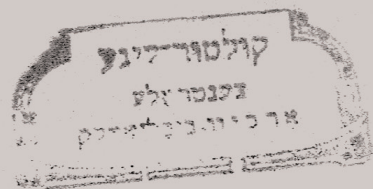
יותר מכול הייתה חשובה לפינס הקפדה על ניסוח הטקסט העברי לפי דרכי הספרות העתיקה, וזאת לא הייתה שמרנות לשמה אלא רגישות לתפקידה של הלשון העברית המתחדשת בתהליך המורכב של קיבוץ גלויות ישראל: "העשירוה נא במלים ושמות ככל אשר תמצא ידכם – אבל בסגנונה אל

בו' באדר תשע"ג ימלאו מאה שנים לפטירתו של הרב יחיאל מיכל פינס, עסקן ציבור, הוגה דעות וסופר שהקדיש את חייו ליישוב ארץ ישראל ולעיצוב התרבות הלאומית המקומית. פינס בא ארצה בשנת תרל"ח (1878) מטעם הארגון "ועד מזכרת משה מונטיפיורי" והתיישב בירושלים; הוא תמך באנשי העלייה הראשונה מן הזרמים השונים, מהביל"ויים ועד התימנים, בחומר וברוח. גם את אליעזר בן-יהודה קיבל פינס באהדה רבה ובנכונות לשיתוף פעולה; בשנת תרמ"ב (1881) ייסדו שניהם את החברה "תחיית ישראל" ולאחר מכן נמנו עם מייסדי ועד הלשון העברית. העיקרון המפורסם של פינס "הגדולה במעלות למילה חדשה – אם איננה חדשה", שהוא נר לרגלי ועדות המינוח של האקדמיה ללשון העברית עד היום, בוטא במאמרו "דבר לעוסקים בתחיית שפתנו" בעיתון "האור" של אליעזר בן-יהודה מיום י' בשבט תרנ"ג (1893). במאמר זה נמנו גם "המעלות", כלומר דרגות העדיפות האחרות בקביעת המינוח העברי לפי סדר יורד (ראו בעמוד משמאל).

פינס הוציא את עקרון "המעלה הגדולה" מן הכוח אל הפועל בכתביו. מכיוון שתרגם ספרי מדע וספרי לימוד על גוף האדם, על חוקי הטבע ועל תורת המשפטים, הוא נזקק למונחים רבים מאוד, והרבה להשתמש במילים נשכחות ונדירות מן הספרות העתיקה במשמעות מיוחדת לפי צורכי הזמן, כשם שעשו לפניו סופרי ההשכלה במרכז אירופה ובמזרח. בעבור 'שירי' (מילה שכבר אז הוצע להשתמש בה במשמעה המודרני, אבל היא טרם השתרשה) הציע פינס להשתמש במילה קפיץ ואלו היו מקורותיו: בתלמוד הירושלמי נאמר: "מלאכים אין להם קפיצין" (ברכות פ"א); ורש"י מפרש את הצירוף "רגל ישרה" בתיאור החיות בחזון יחזקאל (יחזקאל א, ז): "ואין צריכין להיות קפיצין כעין שיש לבהמה קפץ עליון וקפץ תחתון שבהם היא כופפת שוקיה לשכב". לתרגום המילה הלועזית 'גז' בחר את המילה הַבֵּל (הידועה בעיקר במשמעות 'דברים בטלים' לפי שימושה בספר קהלת) בעקבות שימושה בלשון חכמים במשמע 'אדים', כגון "מים חמין כל זמן שמעלין הבל אין בהן משום גלוי" (תוספתא, תרומות ז, ג). ככל הנראה פינס היה הראשון שאימץ את המילה היחידאית פֶּרְדָּה (יואל א, יז) בעבור המושג 'מולקולה'. ואולם אם סבר שמילה עברית עתיקה עשויה להטעות בגלל בלבול בין משמעה המקורי למשמעה המחודש, העדיף להשתמש במילה לועזית. לדוגמה הוא נמנע מן המילה דָּת (מילה פרסית שמשמעה 'חוק' במגילת אסתר), אף שאחרים כבר השתמשו בה במשמעות המודרנית, ונקט תחתיה את המילה רִלְיִינֵן. למילים לועזיות אחדות העניק תבנית עברית, לדוגמה הֶרְמֵנוֹת במקום הרמוניה.

פינס גזר את שם הצבע סֶגֶל במשקל פֶּעֶל האופייני לשמות צבעים, בעקבות פירוש רש"י לשם הצמח סיגל (או סיגלי) הנזכר בתלמוד הבבלי (ברכות מג ע"ב): "סיגלי – ויול"ש בלעז". כנראה הוא חידש גם את שם הצבע פְּתָם (מלכתחילה במשמעות 'צהוב' ולא במשמעות המודרנית). על משקל תְּבֻאָה וכיוצא בה חידש פינס את המילים תְּנוּקָה ותְּקוּצָה ('מאיה'), בעקבות וַנְפִשְׁנוּ קָצָה – במדבר כא, ה). לזכותו של פינס נזקפים שמות של יסודות כימיים אחדים, כגון מימן ופחמן, המילים שעון ומחוג, ויש המייחסים לו את המילה עגבנייה, שעוררה פולמוס ממושך בשל גזירתה מן השורש ה"גס" עג"ב.¹

לכאורה אפשר להסיק שפינס היה שמרן מובהק בגישתו להרחבת אוצר המילים העברי. ואולם באחדים מחידושיו ניכרת חדשנות, לדוגמה גזירת שמות עצם בהלחם בסיסים: מדחום, מדרוח, מחף (מָקְהָ+חָף) – 'ממחטה'

המלות המחדשות ופתרונן:

- אָבויב : Hohler Cylinder נוף ענול חלול מתוכו כמו שפופרת
- אָגְרִיגַת : Agrigat צבור של נרגרים או פרות
- אָגְרִיגַת : Waagrecht richten הניח דבר כישר המאזנים
- אָטֶם : Atom חלק שאינו מתחלק
- אָפִיג : Dichtschiessend סתום כסתמה מכונה החוצצת כפני האויר
- אָקְרִיגַת (1) : Brennglas זכוכית למושה כאופן שתרכיז את-יקוי האור.
- בְּלִיגֵי קָרָה : Kältemischungen תערובת שני מיני מלח המולידה קור.
- בְּרֻרֹת : Klarheif שם ממשש מתאר כרור.
- בֵּית חֶלְל : Rauminhalt eines Gefässes מדת החלל בכלי.
- בֵּית הַקָּה : Rauminhalt eines Gegenstands מדת נהל הדבר מכחוי.
- בְּבִיש : Kristall דומם מִזְכָּךְ בעל צורה מְסֻדֶּרֶת מסכעו.
- בְּרִיל : Unfärmig דבר שאין לו צורה מְסֻדֶּרֶת.
- גֻּמִּי : Gummi מין שרף.
- גְּלִיגֵית : Glocke כלי העשוי לשמש ככסוי ההפך על פניו.
- גְּרִיד : Drath חוט מתכת.
- גְּרֻזֶשׁ (2) : Brodeln רתוח כחוקה.

(1) הרהאת השרי יקרה היא שרפה נוקבת.

(2) כמו ה'ים' הסגולשים שכנסרא ומה 'שנילשו' מן הגלעה' בלום: 'סידורים בגלי המים מן ההר'.

העמוד הראשון של דשימת המילים המחדשות שכלל פינס ב"ספר הכח"

האחדמיה ללשוו העברית - מוגו בזכויות יוצרים

תשלחו יד, או אז תהי שפתכם מובנת לכל איש ישראל בכל תפוצותיו. כתימני כליטאי יבינו את אשר תדברו אליהם ולב אחד יהיה לכולנו.³ פינס סבר שספרי ילדים ראויים להיכתב בסגנון מקראי מאחר שהמשיל את תקופת התנ"ך בתולדות האומה לתקופת הילדות בחיי אדם, ואילו בדברי פולמוס והגות המליץ על סגנונה של ספרות חז"ל. הוא עצמו התנסה בכתובה בסוגות רבות; בקצתן עיצב את סגנונו על פי רובד לשון אחד ובקצתן שילב רובדי לשון

ויולידו את המים: ויאהב החמץ את הפחם ויבוא אליו ויולידו את האש (חמץ-פחם): ויאהב החמץ את הפלור ויבוא אליו ויולידו את חמץ-הפלור: ויאהב גם את הנתרם ויבוא אליו ויולידו את הנתרון: ויגדלו הבנים ויקחו להם רעים מאשר בחרו ויולידו בנים ובנות וירבו ויפוצו מאד ותמלא הבריאה אותם ויהיו ליצורים מיוחדים שונים ואין מספר להם. אף שתמך בכל מאודו בתחיית הדיבור העברי ותרם למפעל זה בהיבטים רבים, לא הרגיל פינס את ארבע בנותיו לדבר עברית, ולשון ביתו הייתה יידיש. אך אמונתו העזה באחדות ישראל באה לידי ביטוי גם בחייו הפרטיים: בתו מרגלית נישאה ליוסף מיוחס, מורה וחוקר ספרדי, ולמדה ספרדית יהודית על בורייה, ואילו אחותה הגדולה איטה נישאה לדוד לין, שהוא עצמו היה בן לנישואים בין-עדתיים של יוצא פולין ועולה מעיראק. דוד לין הפציר באיטה אשתו ללמוד עברית ולהשתמש בה בשיחה עם ילדיהם, והיא עברה לדיבור עברי בשנים הראשונות של המאה העשרים, כשילדיה הצעירים החלו לבקר בגן הילדים העברי הראשון שהוקם בירושלים.

1. ראו ר' סיוון, "העגבנייה ומה שעוללו לה שמוניה", לשוננו לעם כב (תשל"א), עמ' 75-104, 220-222.
2. עוד על חידושי המילים של י"מ פינס ראו ' שלמון וק' דובנוב, "תרומתו של יחיאל מיכל פינס לתחיית הלשון העברית: חידושי מילים", בתוך לשוחח תרבות עם העלייה הראשונה (בעריכת ' ברלוביץ ו' לנג), תל-אביב תש"ע, עמ' 47-69.
3. בהקדמה ל"ספר הכח" (תרנ"ז), עיבוד הספר האנגלי של בלפור סטיוארט.

אחדים. את "ספר הכח" ללימוד מדעי הטבע לילדים הוא כתב בלשון המקרא על פי עקרונותיו, בהאנשה פיוטית של יסודות החומר – האטומים (אָטוֹמִים בלשוננו) – ובהצגתם בתור כוחות הפועלים במצוות האל: וַיְצַו עַל הַמַּיִמִּים לְאֹמֶר, אֵל נָא תִפְרְדוּ אִישׁ אִישׁ לְמִינֵהוּ לְבָדוּ, כִּי אֶהְיֶה אִשִּׁית בְּיַנְיָם וְהִתְקַבְּרָם מִן אֵל רֵעֵהוּ וְהִתְלַקְּדוּ יַחַד: וַיְהִי דְבַר ה' לְכַתֹּב בְּפִינִים וַיִּקְחוּ לָהֶם בְּנֵי זֶגֶם מֵאֲשֶׁר בְּחָרוּ: וַיֵּאָהֵב הַחֶמֶץ אֶת הַפֶּחֶם וַיָּבֹא אֵלָיו

דבר לעוסקים בתחיית שפתנו / יחיאל מיכל פינס (מתוך מדור "תחיית הלשון" בעיתון "האור", שבט תרנ"ג, 1893)

"מנהרה" (ספיר) תחת "קנה מגדיל הראות" [=טלסקופ], "תגהרה" תחת "התפשטות" או ה"התמתחות" הנהוגה למושג האויסרעהנונג, וכיוצא בזה. ג. מעלה פחותה ממנה למלות הערביות או אפילו מלות שאר הלשונות אם רק משקל עברי להן. ד. מעלה פחותה ממנה למלות התלמודיות שאין להן משקל עברי אלא שכבר דשו בהם רבים, כגון מלת אפוטרופוס. ה. והמעלה הפחותה שבפחותות למלות השפות הזרות שאין משקל עברי להן שנתקבלו בכל הלשונות, ובכל זאת כל כמה שאפשר לקרב מבטאן שיהיה דומה למבטא העברי אתה מקרבו. מכלל המלות האלה הנה המלות תלגרף, אלקטריות, אמירציה, אקונומיה וכיוצא בזה. ואחרי שביארתי את המלות אשר בהן רצתה נפשי אם מעט ואם הרבה, הנני נותן לפניכם את הכללים אשר על פיהם אני מרחיק את המלות הנתונות שאני קורא להם סמרטוטים. (א) כל מלה מרכבת משתים או משלש מלים שנאה נפשי. (ב) יוד היחס לא ליחס המקום והמכורת [=מולדת] לא אוכל נשוא, כגון יסוד "החמצין", "החנקי" וכיוצא בזה, ובפרט "מורה שעות האמתחתי" [=שעון כיס].

ג) המשקל "פעלות" איננו אהוב לי ואשתמש בו דוקא בעת הדחק. ד) תחת שם המקרה במשקל "התפעלות" מבקש אנכי פעל עומד לבנות ממנו משקל. כמו במושג האויסרעהנונג הנזכר למעלה שעד כה השתמשו לתרגמו במלת "התמתחות" או "התפשטות", והיו מוכרחים לזה יען "מתח" ו"פשט" בקל הוראתם פעל יוצא, וכשרצו לעשות ממנו עומד הוכרחו לתת לו בנין "התפעל". והנה בא האדון ספיר ויגלה לנו חדשה כי נמצא פעל עומד למושג זה והוא בפעל "גהר" שזהו פירוש המלה "ויגהר עליו" דמלכים [ב ד, לד]. לכן נפלתי על המציאה הזאת והחזקתי בה ובניתי ממנה מלת "תגהרה" או "תגהרת".

לרגל מלאכתי בספרי "תורת מעשה בראשית" יבואו לידי כמה וכמה מושגים נכבדים אשר לבוש עברי אין להם ומתחננים לפני לאמר "כסה נא מערומינו!" באמרי כי ערום יתהלכו המושגים בלי לבוש אין כונתי לאמר כי גם סמרטוטים אין על בשרם. אדרבא, סמרטוטים הרבה תלו עליהם חברי בשפת עבר, אבל מלבד מה שאין בסמרטוטים האלה כל יופי הנה רבם אין בהם כדי לכסות את כל מערומי המושג. והנה בראותי בצרת נפש האמללים האלה הוכרחתי לתפור להם כתנות, ואמר לחרש או לברא מלים מדעתי. למקצתם לבי אומר לי כי יקובלו לפני הספרות ויפצו לה, במקצתם הנני מפפק, אך יש מושגים רבים אשר בכל חפצי להלבישם אין ידי משגת להכין להם מלבוש כאשר אותה נפשי. לכן הנני בא להציע ספקות לפני חברי העוסקים בתחיית השפה, ואקדים להם בראשונה את הכללים אשר המה לי לקו ביצירת המלים. א. הגדולה שבמעלות למלה חדשה אם איננה חדשה, לאמר: שהיא נמצאה כמו שהיא בתנ"ך או באחד מספרי התורה שבעל פה, אלא שלא נהגו הסופרים להשתמש בה לפי כונתה הנאמנה או שלא ידעו ממציאותה כלל.

ביחוס להמלים האלה אני מתנה את התנאים האלה: 1) שלא ימצא למלה הזאת כונה נפרדת למושג אחר ודאי ומפרסם. 2) שהמושג המטעה אשר הסופרים ישימוהו תחת הנאמן לא יהיה אף הוא נחוץ מאד לצורך השפה. 3) (והוא רק ביחוס למלים הנמצאות בתורה שבעל פה) שתהיה למלה משקל לשון הקדש, רק אז תרצה לנו גם אם ממעי יון או רומי יצאה, כגון מלות: לגיון, הברה, וכו' וכו'. לא כן אם משקל זר לה אשר אין בשפתנו או לכל הפחות בשפה הארמית משל, אז לא תרצה לנו. ב. מעלה פחותה ממנה למלים שגזרתן מלשון הקדש אלא שנתחדש משקלן או בנין, כגון: "המהרה" או "תמהרת" תחת ה"מהירות" הנהוגה,